

МУЗИЧНІ ОБРАЗИ ЯК ВИХОВНІ СКЛАДОВІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті представлено аналіз музичних художніх образів як виховних складових навчальної діяльності молодших школярів. Автором виділено дидактико-методичні, технологічні, педагогічно-музикознавчі та педагогічно-аксіологічні підходи щодо впровадження музичної образності в освітній простір. За цією логікою запропоновано систематизацію музичних образів як виховних складових навчання дітей мови, літературного читання, предмету «Я — у світі» та природознавства.

Ключові слова: музичні образи, навчальна діяльність, виховання, молодші школярі, музична комунікація, інтонаційні джерела.

Для сучасних тенденцій гуманізації та гуманітаризації освіти пріоритетним у навчально-виховному процесі початкової школи є обумовленість його змісту загальнолюдськими цінностями. Музичне мистецтво як форма суспільної свідомості, маючи емоційну природу, формує емоційний досвід особистості, сприяючи художньо-естетичному розвитку особистості зразками духовної культури людства. Розуміння феномену музичного мистецтва в особистісному розвитку дітей відображено у сучасних програмах з музичного мистецтва (Л. Хлебникова, Л. Дорогань, Л. Кондратова, О. Лобова та інші) і мистецтва (Л. Масол, О. Гайдамака, Н. Очеретяна та інші). Програми ґрунтуються на фундаментальних положеннях музичної педагогіки і спрямовані на поліхудожнє виховання та формування у дітей основ музичної культури й цілісної художньої картини світу.

Виховний вплив музичного мистецтва конкретизує його емоційна складова, яка виявляється у музичних художніх образах. Музичні художні образи визначаються, насамперед, узагальненим художньо-естетичним рівнем, який зумовлює цілісність сприймання й усвідомлення світоглядного змісту музики. З іншого боку, музичні образи мають конкретне функціональне навантаження для окремого музичного твору, яке характеризує музична драматургія твору, його інтонаційно-логічні комплекси та інші художньо-комунікативні засоби. Отже, музичні образи мають багато рівнів виявлення, що й підтверджується дослідженням з філософсько-естетичних, музикознавчих, культурологічних та психолого-педагогічних позицій.

Таку невичерпну багатозначність музичного образу уособлює універсальна категорія мистецтва «художній символ», обґрунтування якої надано О. Рудницькою [5, с. 72]. Учена аналізує універсальну загальність і неповторну індивідуальність мистецьких творів, які залучають до світу художньої реальності кожну людину та за допомогою художніх образів надають можливість змінити власне життя, перетворити почуття на естетичні та етичні уявлення. За таких умов мистецтво наближає світ до людини, дає їй змогу відчуті світ у собі, а себе у світі. Так здійснюється тотожність внутрішнього і зовнішнього [5, с. 58-59].

Музикознавча складова аналізу музичних образів, що має безпосередню педагогічну значущість, полягає в обґрунтуванні музичного конструювання образів, яке походить від смислового розвитку музичного твору та відображення змісту музичного образу в особистісних формах. Для розуміння цієї музикознавчої позиції доцільно усвідомити, що функціональність музичних образів визначається принципом музичної драматургії, який відображає динаміку життя й внутрішнього світу людини. Отже, цю музикознавчу позицію доцільно вважати універсально-класичним підходом не тільки в музикознавстві, але й у музичній педагогіці. Завдяки конкретизації принципу музичної драматургії уможливується виділення таких типів образності смислового розвитку музичних творів: образи-сценки життя, образи-портрети, образи-настрої, образи-ідеї тощо [4, с. 166-167].

Означені концептуальні засади аналізу музичних художніх образів мають обумовити визначення музичних образів як виховних складових навчальної діяльності молодших школярів. Ураховуючи багатокомпонентність змісту початкової освіти, що передбачає засвоєння дітьми емоційно-ціннісних ставлень до інших людей та навколишнього світу [6, с. 37], а також реалізацію принципу цілісності впливу на особистість [6, с. 84] і принципу мотиваційного забезпечення навчального процесу [6, с. 87], таке визначення має конкретну теоретичну й практичну значущість. *Ступінь розробленості означеної проблеми* визначають рівні обґрунтування можливостей впровадження музичних образів як виховних складових у навчальну діяльність молодших школярів, що й обумовило логіку викладення статті.

Теоретичне обґрунтування означеної проблеми має конкретизувати коло питань і ступінь їх узагальнення у наукових

дослідженнях. У цьому зв'язку уможлиблюється умовне виділення таких рівнів презентації музичних образів у навчальній діяльності молодших школярів: дидактико-методичний (О. Лобова, О. Комісаров, О. Ростовський, О. Савченко, Е. Печерська), технологічний (Д. Кабалевский, І. Красильников, Л. Масол, Г. Селевко), педагогічно-музикознавчий (М. Красильнікова, С. Колесніков, Г. Побережна, К. Руч'євська, Т. Щериця) та педагогічно-аксіологічний (Л. Коваль, О. Рудницька).

Виокремлення дидактико-методичного та технологічного рівнів надає можливість означити проблеми методики формування навичок сприймання та аналізу музичних образів як провідних чинників у навчально-виховній діяльності дітей, визначити методи, прийоми та технології опанування дітьми засобів музичної виразності. Як важливий напрям методичного оновлення уроків у початковій школі, вирізняють проведення уроків на основі інтеграції навчального матеріалу з кількох предметів, об'єднаних навколо однієї теми. З цією метою уроки музики у першому класі пропонується інтегрувати з уроком ознайомлення з навколишнім світом та з уроком малювання, у другому класі — з уроками читання, малювання, ознайомлення з навколишнім світом та з уроком народознавства і краєзнавства. У третьому та четвертому класах уроки музики інтегруються з українською мовою, малюванням, природознавством, народознавством й краєзнавством, етикою та валеологією [6, с. 260-262].

Завдяки реалізації в музичній педагогіці педагогічно-музикознавчого рівня уможлиблюється аналіз музичних образів та їх упровадження у практику музичної діяльності дітей як засобів художньої комунікації. Провідні ідеї цього підходу ґрунтуються на музикознавчих закономірностях, які розкривають об'єктивні можливості впливу музичного мистецтва на особистість, що й створює природні умови музичної комунікації. Ураховуючи, що об'єктивні закономірності музичного мистецтва обґрунтовані в межах музикознавства, а саме: інтонаційній теорії музики (Б. Асаф'єв), теорії комунікативної функції музики (В. Медушевський), теорії музичних та позамузичних джерел музичних інтонацій (К. Руч'євська) і теорії зовнішніх та внутрішніх умов сприйняття музики (Є. Назайкінський), цей рівень доцільно визначити провідним у подальшому розвитку музичної педагогіки.

За педагогічно-аксіологічного підходу до аналізу музичних образів привертається увага до художньо-естетичної цінності

та обґрунтовуються критерії, показники і рівні сформованості ціннісних ставлень, інтересів, орієнтацій дітей на музичні образи [1, с. 14].

Урахування цих рівнів теоретичного узагальнення проблеми дослідження музичних образів надає можливість визначити *метою* статті конкретизування музичною образності як виховної складової таких змістовних ліній початкової школи: мовлення, літературне читання, суспільствознавство та природознавство. Наведені нами приклади музичних образів мають змістовну спрямованість на означені освітні сфери, вони передбачають реалізацію принципу єдності навчально-виховного процесу.

Музичні образи в межах мовленнєвої змістовної лінії мають сприяти розвитку у дітей умінь користуватися мовою як засобом комунікації. Зважаючи на те, що мова й музика мають загальну природу, інтонаційну, варто виділити такі групи музичних образів, інтонаційні джерела яких походять від мови людини: 1) музично-інтонаційна конкретизація мови людини, в якій передаються почуття та психічний стан людини; 2) музична конкретизація мови, що виражає різні дії людини. Педагогічну доцільність залучення музичних образів мови людини в навчальну діяльність дітей визначають педагогічні умови, що спрямовані на збільшення лексичного запасу дітей та поглиблення логічного змісту суджень. Приклади музичних образів, що конкретизують мову людини, в якій передаються почуття та психічний стан людини, можна навести такі: 1) збудженість, хвилювання (збуджена мова маленького хлопчика, який задихається від втоми, — М. Глінка, «Іван Сусанін», IV дія, сцена у посада); 2) розгубленість, нестямність, змішаність, тріпотіння (тріпотіння від страшної здогадки, покинутої дівчини — О. Даргомижський, «Русалка», I дія, тріпотіння князя, Наталки, старця); 3) страх, жах, боязкість (боязливі причитання Єрошки — О. Бородін, «Князь Ігор», сцена Скули та Єрошки); 4) плавність, неквапливість, (мова Ярославни: статечна, з гідністю — О. Бородін, «Князь Ігор», пролог); 5) ревності (ревності Снігурки — М. Римський-Корсаков, «Снігурка», II дія, аріозо Снігурки); 6) горе, відчай, скорбота (вигуки відчаю — Е. Гріг, «Пер Гюнт», «Жалоба Інґрід»); 7) ненависть, погрози, гнів (гнів фурій — К. Глюк, «Орфей», I акт, картина в храмі бога Аполлона); 8) радість, веселощі (гучний сміх чоловіків з приводу веселої розповіді — Й. Гайдн, «Пори року»).

Музичну конкретизацію мови людини, що виражає різні дії людей, доцільно структурувати у такій послідовності: 1) заклинання (пісні календарного кола «Заклинання весни»); 2) голосіння (голосіння дівчат — О. Верстовський, «Аскольдова могила», хор «Ой, подруги»); 3) розповіді (велика розповідь Млади — Б. Сметана, «Брандербуржці в Чехії»); 4) репліки (репліки гостей на бенкеті, М. Римський-Корсаков, «Садко»); 5) плачі (плач Ярославни — О. Бородін, «Князь Ігор», II дія); 6) перегуки, діалоги, бесіди (перегуки сестер Морської царівни — М. Римський-Корсаков, «Садко», IV картина); 7) скарги (прохання, голосіння сиротинки — М. Мусоргський, «Сиротинка»); 8) сварки (сварки жінок, зойки — М. Мусоргський, «Борис Годунов», IV дія, пісня про плітки); 9) примирення, згоди (дуети примирення — А. Скарлатті, «Дуети»); 10) поклики, вигуки (пастух кличе стадо в поле — Й. Гайдн, «Пори року», друга арія Симона).

Наведені приклади музичних образів, які передають мовлення людини, свідчать про здатність музичної образності активізувати розвиток умінь молодших школярів спостерігати за розвитком думки та адекватно сприймати емоційно-оцінні ознаки інформації. Саме ця позиція визначається важливою у мовленнєвій змістовній лінії державної програми. У зв'язку з цим нами для організації мовленнєвої діяльності молодших школярів впроваджено технологію музично-оцінної діяльності дітей. Завдяки створенню художньо-естетичних моделей діти на основі сприйняття і практичного аналізу виразних інтонацій у фрагментах музичних творів, що відображають виразність мовлення, моделюють виразні інтонації власного мовлення. Після прослуховування музичного твору створюються умови для надання дітям можливостей, насамперед, подумки зіставити музичне мовлення з мовленням людини та виділити характерні риси мелодії мови, її ритму, виразності акцентів тощо. Музичний образ мовленнєвої діяльності спроможний переконати дітей, що мова передає внутрішній світ людини, її настрої, взаємини з іншими людьми [3].

У запропонованій нами технології сприймання дітьми художніх образів, що відображують мовлення людини, простежуються два процеси: «проказуванням» музики та «омузичуванням» мови. Кожний із цих процесів має навчальний й виховний зміст та свідчить про вимоги до осмисленості виконавчо-мовленнєвих умінь. У практиці навчання дітей співу особливе місце посідає метод, заснований на впливі звуків

української мови на співацьке звукоутворення [2]. Зважаючи на універсальну спрямованість мовленнєвої змістовної лінії, а також на природний зв'язок музики й мови людини, доцільно відзначити, що музичні образи, які відображують мову людини, саме завдяки людському мовленню розкривають зміст навчальних предметів «Літературне читання», «Я – у світі» освітньої галузі «Суспільствознавство». З цією метою ми наводимо приклади музичної художньої образності, які відповідають змістовному потенціалу означених сфер.

Під час вивчення навчального предмету «Літературне читання» ставляться такі завдання: виховання у дітей любові до мистецтва слова, формування у них морально-етичних понять і уявлень, а також збагачення почуттів. Виділення принципу аналізу змісту літературного твору як основного означає навчати дітей осмислювати слово як засіб створення словесно-художнього образу. За цією логікою доцільно відзначити й значущість музичних образів, які за допомогою засобів музичної виразності не тільки розширюють словесний образ, але й насичують його почуттями. Приклади музичних образів, які конкретизують почуття, думки та інші психологічні стани людини, можна систематизувати за такими групами: 1) сум, журба, меланхолія (світлий сум: звертання Людмили до батька – М. Глінка, «Руслан та Людмила», інтродукція); 2) спокій, утихомиреність (світла, утихомирена мелодія – Д. Бортнянський, соната До-мажор, II частина); 3) ревності (ревниве горе Снігурки – М. Римський-Корсаков, «Снігурка», III дія, сцена поцілунку); 4) печаль, сум (печаль: одне з комплексу почуттів Русалки після зустрічі її з Водяним – А. Дворжак, «Русалка»); 5) горе, відчай, скорбота, страждання (притаєне горе казкової людини – М. Мусоргський, «Картинки з виставки», «Гном»); 6) гордість, величність (сувора піднесеність гордого Блукача – Р. Вагнер, «Летючий Голландець», арія-монолог Блукача); 7) загадковість, казковість (романтично-таємничий Невідомий – О. Верстовський, «Аскольдова могила»); 8) тріпотіння (портрет феї палких пристрастей – П. Чайковський, «Спляча красуня», інтродукція); 9) нудьга, моріння, млість (нудьга: одне з комплексу почуттів Русалки після зустрічі з Водяним – А. Дворжак, «Русалка»); 10) суворість (владність, суворість, майже лютість Султана – М. Римський-Корсаков, «Шехерезада», I частина, тема Султана); 11) стрімкість, поривчастість (гра та сварка дітей – М. Мусоргський, «Тюльрі», цикл «Картинки з виставки»); 12) життєрадісність, оптимізм,

веселощі (веселий скоморох Тороп — О. Верстовський, «Аскольдова могила») та інші. У прикладах до кожної групи почуттів людини, що нами виділені, надається тільки один взірець музичного художнього образу, враховуючи, що конкретний їх перелік обтяжує логіку викладання матеріалу. Виховний потенціал означеної образності об'єктивно обумовлюється природою музичного мистецтва, а саме його інтонаційністю. Інтонаційна природа музики передає внутрішній механізм руху почуттів людини, які є позамузичним, життєвим джерелом. Отже, принцип відбору музичної образності доцільно визначати самою природою музичного мистецтва, його позамузичними інтонаційними джерелами. Упровадження музичної образності в навчальну діяльність за принципом інтонаційної комунікації музичного мистецтва створює об'єктивні умови для формування у дітей умінь оцінювати позицію автора та висловлювати власні думки.

Принцип інтонаційно-комунікативної конкретизації музичної образності варто визначити також провідним і щодо виховної складової музичних образів у навчальній дисципліні «Я — у світі» освітньої галузі «Суспільствознавство». Саме інтонаційно комунікативна конкретизація музичних образів має розкрити молодшим школярам первинність духовного щодо матеріального, визначити людинолюбство основною рисою людини. Отже, музичну образність щодо цієї навчальної дисципліни можна структурувати за такими групами: I. Музичні образи, що відображують дії людини: 1) дії з предметами, 2) дії з живими істотами, 3) масові дії, 4) батальні сцени, 5) стан людини у діяльності; II. Музичні образи мови людини, змістом якої є соціально-психологічні характеристики людини: 1) суворість, зосередженість, 2) відвага, 3) станова характеристика людини, яку виражає мова, 4) гумор, 5) стриманість, обережність, 6) власність, велич, гордість, піднесеність, гідність, 7) безапеляційність, твердість, рішучість, воля, 8) енергійність, пристрась, розмашистість, моторність, 9) хитрість, лукавність, лестощі, 10) хвастощі; III. Музичні образи зовнішнього вигляду людини. Наведені приклади свідчать про можливість проникнення музичної образності до визначальних засад соціалізації і, завдяки можливості впливати на внутрішній світ особистості, концентрувати увагу молодших школярів на суттєвих ознаках ціннісного ставлення до людини.

Виховна складова музичної образності уможливорює також підвищення вмотивованість навчальної діяльності молодших

школярів під час опанування знаннями з інтегрованої навчальної дисципліни «Природознавство». Музичне мистецтво завдяки художній образності відтворює природу емоційно й естетично. Отже, цінність природи, завдяки музичній образності, має для дитини емоційне, особистісно значуще навантаження. Можна запропонувати таке структурування музичної художньої образності, інтонаційно комунікативні ознаки якої відображують природу: 1) море, хвилі, вода; 2) рослини, квіти; 3) пейзажі; 4) птахи; 5) буря, вітер, завірюха; 6) світло, сонце, вогонь, місяць; 7) ніч, темрява, сутінки; 8) тварини, звірі та інші живі істоти. Загалом, до змістовних ліній «Об'єкти природи», «Взаємозв'язки у природі», які представлені темами про різні явища природи, музична образність має безліч прикладів відтворення цих явищ позамузичними джерелами.

Для обґрунтування висновків щодо викладеного матеріалу має сенс зосередитися на визначенні комунікативної функції музичного мистецтва як провідного виховного засобу формування особистості дитини, спроможності музичних образів проектуватися на навчальну діяльність молодших школярів для надання інформації, що є художньо збагаченою та особистісно значущою для дітей цього віку. Зважаючи на те, що концептуальні засади означеної позиції нами запропоновані у технології музично оцінної діяльності молодших школярів, нагальною потребою є створення умов для впровадження музичних образів як виховних складових у навчальну практику. Вирішення цієї проблеми можливо за умови забезпечення вчителів початкової ланки освіти методичними посібниками й фонограмами з конкретним визначенням інтонаційно комунікативного навантаження музичних образів та їхніх виховних змістовних потенціалів.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : навч.-метод. вид. / І.Д. Бех. — К. : Либідь, 2003. — 280 с.
2. Комісаров О.В. Початкове навчання співу на фонетичній основі української мови : навч. посіб. / О.В. Комісаров. — К. : ІСДО, 1995. — 88 с.
3. Крюкова О.І. Технологія музично оцінної діяльності молодших школярів у фаховій підготовці вчителів початкових класів / О.І. Крюкова // Інноваційні моделі підготовки фахівців дошкільної та початкової освіти : колективна монографія / О.Г. Брежнева, Н.В. Гавриш, Н.В. Горобець [та ін.]; за заг. ред. Н.В. Гавриш. — Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. — 372 с.

4. Медушевский В.В. О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки / В.В. Медушевский. — М. : Просвещение, 1976. — 252 с.
5. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. / О.П. Рудницька. — Тернопіль : Навчальна книга ; Богдан, 2005. — 360 с.
6. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи : підручник для студ. пед. факультетів / О.Я. Савченко. — К. : Генеза, 1999. — 368 с.

В статье представлен анализ музыкальных художественных образов в качестве воспитательных составляющих учебной деятельности младших школьников. Автором выделены дидактико-методические, технологические, педагогическо-музыковедческие и педагогическо-аксиологические подходы к изучению возможностей внедрения музыкальной образности в образовательный процесс. Такая логика позволила систематизировать музыкальные образы в качестве воспитательных составляющих обучения детей языку, литературному чтению, учебному предмету «Я — в мире» и природоведению.

Ключевые слова: музыкальные образы, учебная деятельность, воспитание, младшие школьники, музыкальная коммуникация, интонационные источники.

A. I. Kriukova

Musical Images as Components of Educational Activity of Junior Schoolchildren

Taras Shevchenko Luhansk National University (2 Oboronna Str., Luhansk, Ukraine).

The article is dedicated to the theoretical and practical study of the musical image as a component of educational activity of junior schoolchildren. An analysis of corresponding psychological, music and educational problems has been done. The author distinguishes didactic-methodical, technological, musicological-pedagogical and value-educational methods in investigating the issue of musical image as educational component of educational activity. It is revealed how to use the possibilities of the theory of musical intonation and theory of musical communication for organizing the educational process in primary school. The technology of musical value activity of junior schoolchildren proposed by the author deals with the problem of the emotional component of musical image.

Groups of musical images for reflecting different emotion and communication characteristics are classified. There are musical images of person, his emotion, psychical conditions, appearance, operations and his speech and nature. These groups of musical images are analyzed in terms of their effective use while integrative studying Ukrainian language, literature, social and natural sciences.

Keywords: musical image, education activity, education, junior schoolchildren, musical communication, intonation sources.

References

1. Bekh, I. D. (2003). Vykhovannia osobystosti: Book 1 [Education of personality]. Kyiv: Lybid.
2. Komisarov, O. V. (1995). Pochatkove navchannia spivu na fonetychnii osnovi ukrainskoi movy [Primary education of singing on the phonetic basis of the Ukrainian language]. Kyiv: ISDO.

3. Kriukova, O.I. (2013). Tekhnolohiia muzychno otsinnoi diialnosti molodshykh shkoliariv u fakhovii pidhotovtsi vchyteliv pochatkovykh klasiv [The technology of music evaluating activity of junior schoolchildren in professional training of primary school children]. In Brezhneva, O.H., Havrysh, N.V., Horobets, N.V. & others, *Inovatsiini modeli pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi ta pochatkovoï osvity*. Luhansk: Vyd. DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka».
4. Medushevskii, V.V. (1976). O zakonomernostiakh i sredstvakh khudozhestvennogo vozdeistviia muzyki [About regularities and means of music's art influence]. Moscow: Prosveshcheniie.
5. Rudnytska, O.P. (2005). *Pedahohika: zahalna ta mystetska* [Pedagogy: general and artistic]. Ternopil: Navchalna knyha.
6. Savchenko, O. Ya. (1999). *Dydaktyka pochatkovoï shkoly* [Didactics of primary school]. Kyiv: Geneza.